

УДК 321.01:316.485.22

Берестова Ганна Іванівна,
аспірантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ОПОЗИЦІЯ ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ

Досліджується феномен політичної опозиції в контексті вивчення явища політичного протесту. Відстежуються основні характеристики опозиції в політичній системі України. Здійснюється аналіз основних положень проекту Закону України «Про парламентську опозицію», який ухвалений Верховною Радою України в першому читанні.

Ключові слова: опозиція, політичний протест, парламентська опозиція, ситуативна опозиція

Інститут політичної опозиції став об'єктом активного вивчення в Україні з середини 90-х років, оскільки після здобуття незалежності було проголошено курс на побудову демократичної і правової держави. Основу ж демократії становить політичний, економічний та ідеологічний плюралізм, що і було згодом закріплено в Конституції України 1996 року. Необхідним атрибутом демократичного політичного режиму є політична опозиція, яка набуває особливого значення в період трансформації політичного режиму, оскільки сучасна політична наука та досвід розвинутих демократичних країн доводять, що конструктивна опозиція є ефективним засобом цивілізованого узгодження інтересів різних соціальних груп, невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин.

Метою даної статті є дослідження опозиції як форми політичного протесту в політичному житті України.

Передумови виникнення концепції політичної опозиції були закладені у працях давньогрецьких мислителів Арістотеля та Платона, а також у працях Т. Гоббса, П. Гольбаха, Б. Спінози, Д. Юма, Ш. Монтеск'є, Дж. Локка та інших.

Сьогодні в Україні напрацьовано певний науковий доробок дослідження явища політичної опозиції. Так, методологічні аспекти проблеми функціонування політичної опозиції в українському суспільстві, її взаємовідносини з владою, організаційна будова, ідеологічні, соціальні та правові основи діяльності розглядалися в роботах: В. Бабкіна, Ю. Бадзьо, Т. Батенка, В. Бежа, С. Бондар, І. Варзаря, Н. Вінничук, О. Гараня, В. Горбатенка, О. Гриніва, І. Жданова, І. Когута, О. Кукуруз, А. Колодій, М. Михальченка, Р. Павленка, Н. Піскарьової, І. Побочия, О. Совгирі, Ф. Рудича, С. Рябова, Т. Ткаченко, С. Телешуна, М. Томенка, Л. Червоної, П. Шляхтуна, В. Якушика та ін.

В рамках зарубіжної політології явище політичної опозиції досліджено більш детально. Так, науковим підґрунтям теоретико-методологічного дослідження є праці Р. Даля, М. Дюверже, О. Кіркхаймера, Х. Лінца, Дж. Сарторі та ін.

Нині наявність опозиційних сил в суспільстві та в парламенті розглядається не як виняток, а як необхідність для нормального розвитку та функціонування демократичної політичної системи. Так, Дж. Кеннан зазначив, що якщо в суспільстві не існує дієздатної політичної опозиції, то серед учасників конфлікту з'являються люди, які вважають, що тільки вони одні знають, що є добром для суспільства, і що саме вони знають, як здійснити це добро, як тільки їхня влада буде забезпечена й не матиме суперників [7, с. 80]. Необхідність існування опозиції в суспільстві зумовлена потребою усунення можливості узурпації влади. Опозиція – це імпульс, що трансформує політичне життя, створюючи конкурентне середовище, продукуючи альтернативні ідеї та варіанти політичних рішень. Вона покликана асимілювати суперечності, зрівноважити плюралізм шляхів та методів здійснення політики задля забезпечення безперервності розвитку політичного організму. Однобока, незбалансована політична система є хиткою та не здатна протистояти кризовим викликам.

Політична опозиції постає інституціоналізованим знаряддям розв'язання суперечностей між спільнотою та владою (зовнішня опозиція), а також досягає узгодження протиріч у стосунках всередині суб'єктів влади (внутрішня опозиція). Спрощене розуміння сутності опозиції зводиться до протидії, опору політичних сил та громадськості існуючій владі. Тобто протестність є іманентною характеристикою опозиційної діяльності, яка спрямована на конструктивізацію та оздоровлення політичного процесу чи, навпаки, внесення деструктивного елемента в механізми прийняття політичних рішень. В цьому випадку мова йде про невідповідальну опозицію, яка в прагненні скинути уряд використовує всі засоби без жодних (у тому числі моральних) обмежень, що дискредитує державні інститути загалом.

Діяльності опозиційних сил залежить від місця їх роботи (парламентська опозиція чи позапарламентська) та від ресурсів, якими вони володіють: доступ до медіа-ресурсу, фінансові можливості, адміністративний вплив. Так, вплив малочисельної фракції у парламенті не можна ототожнювати з можливостями згуртованої потужної парламентської меншості (наприклад, партія меншості в двопартійних системах), яка лише декількома голосами поступається владній більшості, а звідси і висока репрезентативність населення такою опозицією.

Важливим є сутнісне наповнення інституту опозиції в конкретній політичній системі. Так парламентська опозиція може бути ситуативною, альтернативною чи інституційною. Ситуативна опозиція організовується на деякий час, щоб висловити незгоду щодо конкретних аспектів державної політики. Після вирішення проблеми опозиція розпадається. Альтернативна опозиція має свою програму державної політики, яка кардинально відрізняється від тієї, що втілює влада, послідовно критикує владу (уряд) і у будь-який момент готова її замінити. Інституційна ж опозиція – це опозиція, статус якої регулюється нормативно-правовими актами держави, які закріплюють її місце в політичній системі та інструменти впливу на процес прийняття політичних рішень.

Звертаючись до питання класифікації політичної опозиції, Г. Оберроутер щодо критерію її системності зазначав: «Не всякий опір можна назвати сьогодні політичною опозицією, а тільки політичну протидію, де функціонують добре організовані суб'єкти з конкретними політичними вимогами або навіть програмами, що містять одночасно високий альтернативний, евристичний і протестний потенціал, спрямований проти політики діючої влади. Таким чином, про цивілізовану опозицію можна вести мову тільки тоді, коли суперечності між більшістю та меншістю ґрунтуються на фундаментальній єдності по цій і другий бік альтернативи і не ставлять під загрозу основи конституційної, політичної та правової систем» [4, с. 417-420].

Системна опозиція – це цивілізоване протистояння певних політичних сил офіційному курсу; це право боротися за владу як головний ресурс держави без руйнування основ державності. І це право має бути забезпечене політичними та правовими механізмами. Опозиційна діяльність – один з найбільш лояльних видів політичного протесту. Якщо мова йде про парламентську опозицію, то вона працює в межах одного інституту, що і владна більшість, тому її діяльність обмежена інструментами, які допускає національне законодавство та парламентська етика. В такому випадку широкий арсенал вуличних протестів, подекуди радикалізований та незаконний, не може застосовуватися без шкоди іміджу опозиційної політичної сили, яка настане в результаті негідної поведінки парламентарів в умовах розвинутих демократичних систем, але в українських реаліях наслідки можуть бути непередбачуваними. Так, протягом каденції Верховної Ради України сьомого скликання партія ВО «Свобода» неодноразово викликала незадоволення суспільства через агресивну поведінку народних депутатів як у парламенті, так і поза ним. Насильницькі дії народних депутатів І. Мірошніченка та Б. Бенюка спрямовані проти т. в. о. президента НТКУ Олександра Пантелеймонова, якого змусили під тиском написати заяву про звільнення, викликали шквал громадського незадоволення та навіть заклики здати мандати

народних обранців. В той же час епатажна поведінка, нецензурні висловлювання та агресія народного депутата від Радикальної партії України О. Ляшка у стінах парламенту та у ЗМІ не завадила зростанню його рейтингу серед населення України, про що свідчить його третій результат на позачергових виборах президента України в травні 2014 року – 8,32% [6].

Отже, опозиція завжди підсвідомо асоціювалася зі спротивом і протистоянням, а судження про опір державній владі і стали основою появи теорії політичної опозиції.

Як зазначає Т. Ткаченко, політична опозиція, виступаючи ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп та будучи невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин, може існувати лише за умов надання та гарантування кожному громадянину права на протест, де опозиція виступає однією з його форм. Тобто опозиція як політичний інститут може існувати лише в демократичному суспільстві, тоді як опозиція як форма суспільного протесту проявляється і за умов недемократичних режимів [8].

Опозиція – це конструктивна конвенціональна форма політичного протесту, яка в процесі історичного розвитку взяла на себе завдання мінімізації кількості політичного насилля та рівня обурення в суспільстві, максимізації кількості громадян, котрі вважають, що прийняті рішення відповідають їх інтересам, та забезпечення мирного способу розв'язання конфліктів [2]. Осмислення опозиції як руху спротиву влади законодавчо закріпленими методами має свої переваги, особливо коли йдеться про консолідовану та відповідальну опозицію, адже шансів досягти поставленої мети, маючи депутатський мандат чи змогу претендувати на нього, значно більше.

В контексті дослідження опозиції як форми політичного протесту, головне її суспільно-політичне призначення – спрямувати існуюче в суспільстві невдоволення владою в демократичні, цивілізовані, легітимні форми замість ірраціональних, руйнівних дій. Опозиція – це лобіст вулиці в парламенті або на виборах, який у разі довіри громадськості отримає електоральну підтримку, а разом з нею і дієві інструменти політичного протистояння, які виражаються у повноваженнях депутатів всіх рівнів та можливості обіймати посади у виконавчій владі. У політика чи групи політиків з'являється ще й моральне право виступати від імені своїх виборців, слугувати ретранслятором громадськості публічно в стінах парламенту, на сторінках газет чи в офіційних зверненнях.

В Україні розвиток інституту опозиції обумовлюється антидемократичним минулим та перебігом сучасних трансформаційних процесів, які відбуваються в складних та суперечливих умовах, і частіше за все позбавлені поступальності. Політична опозиція на вітчизняному просторі отримала вільні можливості для розвитку після здобуття незалежності. Надалі її функціонування було обумовленим специфікою політичного режиму, змінами в партійному спектрі держави та варіаціями виборчого законодавства.

«Перебудова» зробила можливою появу опозиції як реального суб'єкту політичного процесу. Новий політичний простір та закони його функціонування дозволили декларований плюралізм почати втілювати в життя. Цей етап став важливою умовою для становлення сучасної української політичної опозиції та її характерних ознак, обумовлених не тільки перехідним станом української політичної системи, але й його глибинними політико-культурними та соціально-психологічними факторами.

Нинішній незадовільний стан речей в українському політичному просторі відображає недосконалість виборчого законодавства, кризу в ідеологічному спектрі партійної системи, низький рівень політичної та правової культури населення, а звідси і якість влади. В цих умовах наявність політичної опозиції сприяє і політичній стабільності в державі, і створенню найбільш сприятливих умов для нормальної життєдіяльності суспільного організму в процесі демократизації. У періоди відносної соціально-політичної стабільності опозиція відіграє позитивну роль, контролюючи діяльність влади. Коли ж в суспільстві назріває необхідність радикальних перебудов, опозиція виступає рішучим прихильником активних дій.

Інституціоналізація політичної опозиції в Україні відбувається в суперечливих умовах, причиною яких є непоступальний, подекуди хаотичний, процес побудови самостійної держави. Протягом цього нетривалого періоду опозиція пройшла шлях від повного неприйняття її існування, протидії консолідації до розуміння та спроб законодавчого забезпечення її місця в політичній системі. До основних проблем становлення інституту опозиції в Україні відносяться: несформованість традицій опозиційної діяльності, відсутність консенсусної політичної культури, слабкість опозиційного лідерства та відсутність внутрішнього механізму генерування ідей, нерозуміння справжньої суті та призначення опозиції як інституту демократичної політичної системи, невизначеність нормативно-правового статусу політичної опозиції, обов'язків та гарантії її прав. Вирішення цих проблем залежить від виконання наступних завдань: врегулювання системи владних повноважень, наукового визначення прийнятної для України моделі політичної опозиції, законодавчого впорядкування статусу опозиції, проведення кваліфікованої кадрової політики, формування консенсусної політичної культури еліти й цивілізованих стосунків між владою та опозицією на основі ідеї національної злагоди.

Для України є характерною так звана «маятникова опозиція», яка є кількісно та якісно непостійною, та не залежить від ідеологічної приналежності політичних сил чи окремих суб'єктів. Вона може бути як принциповою, так і безпринципною. Часто визначення свого політичного позиціонування відбувається на особистому несприйнятті тих або інших політичних лідерів, за якого особиста позиція депутатів може не збігатися з партійною або фракційною. До того ж для вітчизняного політичного простору характерною є клановість за родинною, територіальною чи фінансово-економічною спорідненістю. Солідарність членів таких кланів нерідко може зумовити ще і внутрішньопартійні розбіжності.

Відсутність традицій багатопартійності та політичної змагальності в Україні зумовлює існування слабкої або радикалізованої антисистемної опозиції. Дається взнаки проблемність налагодження неконфліктної взаємодії між суб'єктами політики, а відтак й демократичних механізмів передачі влади між ними. Кожного разу це супроводжується хвилею популізму, критиканства, або й суспільними потрясіннями, як це було в 2004 та 2014 роках. В діяльності вітчизняної опозиції часто відсутня альтернативна складова в оцінці влади, а це дискредитує опозиційні сили, оскільки вказує на їх недієздатність, бо для опонування вони обирають персональні суб'єкти, а не політику, яку впроваджує вся система влади.

Більшість українських дослідників дотримуються думки про необхідність прийняття закону про опозицію задля створення правових рамок її діяльності. Цей закон мусив би закріпити статус, права, обов'язки, джерела фінансування опозиції. В квітні 2014 року Верховна Рада України ухвалила у першому читанні законопроект № 4494 «Про парламентську опозицію» [1]. Це не перша спроба нормативно врегулювати роль опозиції в політичному процесі України, але доля нинішньої законодавчої ініціативи буде вирішена парламентом уже наступного скликання.

Цим законопроектом визначаються засади і гарантії здійснення опозиційної діяльності, як однієї з основ демократії, що має представницький і плюралістичний (багатоманітний) характер та забезпечує підзвітність і підконтрольність перед виборцями органів державної влади, їх посадових осіб, в спосіб, що не визначений іншими Законами України [1].

Так, згідно ст. 1 цього нормативного акту **парламентська опозиція** – добровільне депутатське об'єднання депутатських фракцій (депутатської фракції) у Верховній Раді України та (або) народних депутатів України, що не увійшли до парламентської більшості, подали заяви про перехід в опозицію і які не погоджуються з офіційним політичним курсом парламентської більшості і Кабінету Міністрів України та (або) способом його реалізації, здійснюють контроль за діяльністю парламентської більшості і Кабінету Міністрів України,

критикують їх діяльність і пропонують альтернативну програму розвитку України та шляхи її реалізації.

В пояснювальній записці до законопроекту №4494 автори (Геллер Є. Б., Новинський В. В., Писаренко В. В.) зазначають, що конструктивна діяльність парламентської опозиції у демократичних державах забезпечує конкуренцію альтернативних напрямів розвитку та діяльності різних сфер суспільного життя і залежить зокрема від рівня її формальної інституалізації та можливості впливу на законодавчий процес. У зв'язку з цим, для забезпечення належного виконання своїх функцій опозицією – доцільно на законодавчому рівні прописати формальні гарантії інституту парламентської опозиції [1].

В ст. 10 даного законопроекту одним з прав парламентської опозиції є утворення опозиційного уряду, Голова якого може брати участь та виступати на засіданнях Кабінету Міністрів України. Також опозиції надається право на формування порядку денного ВРУ, йдеться про так званий «День опозиції»: один день протягом чергової сесії Верховної Ради України відводиться для розгляду питань, визначених парламентською опозицією, які включаються до порядку денного роботи Верховної Ради України без обговорення і голосування. В ст. 11 парламентській опозиції гарантується право на заміщення народними депутатами України, що входять до її складу, посади Першого заступника Голови Верховної Ради України [1].

На основі аналізу даного законопроекту, можна зробити висновок, що автори спробували поєднати риси вестмінстерської та німецької моделі парламентської опозиції. З вестмінстерської моделі взято високо формалізовану інституціональну роль опозиції, що дає їй можливість постійно критикувати урядову політику й заохочує формування політичних альтернатив. В німецькій моделі (Німеччина, Австрія) формальна роль опозиції не настільки інституціоналізована, як у вестмінстерській, але меншість має змогу суттєво впливати на законодавчу діяльність парламенту. Сила німецької моделі визначається не за формальними посадами, а за набагато ширшими повноваженнями опозиційних сил у законодавчому органі. Опозиція має сильні інституціональні важелі контролю над урядовою партією. І тут виникає загроза розмивання сфери політичної відповідальності, оскільки часто складно визначити, якою мірою уряд або опозиція відповідає за конкретний законодавчий акт.

Досвід розвинутих демократичних держав (Великобританія, Німеччина, Франція та ін.), доводить, що інститут опозиції може функціонувати і без існування окремого закону. Достатнім ступенем інституалізації може бути внесення пункту про діяльність опозиції до регламенту парламенту або визнання парламентської меншості офіційною опозицією в державі.

Відсутність консенсусу в середовищі політичної еліти України за умов багатополлярності політичної системи та соціально-культурної гетерогенності суспільства обумовлює постійне виникнення політичних конфліктів та криз, що призводить до дезорганізації роботи виконавчої влади та іммобілізації всієї політичної системи. Виходячи з цього можна окреслити важливу роль інституту політичної опозиції, який за умови конструктивності своєї діяльності, покликаний узгоджувати відносини з владою та чинити спротив їй, дотримуючись принципів раціоналізму та доцільності. Подальша доля становлення політичної опозиції в Україні напряду залежить від результатів дострокових парламентських виборів у жовтні 2014 року, а саме від відповіді на питання, чи зуміють численні політичні сили та позафракційні депутати сформувати, окрім коаліції, ще і достатньо чисельну та ефективну опозицію.

Основна проблема дослідження феномену політичної опозиції полягає в тому, що цьому інституту завжди надавалося другорядне значення серед інших інститутів політичної системи. Але відповідаючи на виклики часу, варто зазначити, що функціонування демократії як сучасного політичного-правового режиму, що приймає рішення від імені більшості, неможливе без врахування інтересів меншості, яку і представляє інститут опозиції. Йдеться про діалектичну взаємодію влади та сили, яка їй протистоїть. Варто зазначити, що політична

опозиція є невід'ємним інститутом сучасних політичних систем, під якою слід розуміти організовану форму вираження інтересів, альтернативних або протилежних інтересам влади; це суб'єкти політичного життя, які ведуть боротьбу за володіння домінуючим політичним ресурсом держави.

Існування політичної опозиції є необхідним явищем для сучасного відкритого суспільства, адже вона є відображенням багатоманітності і різноманітності суспільних інтересів, а тому жодна політична сила не може претендувати на монополію їх представництва. Досвід суспільного розвитку засвідчує, що лише наявність опозиції гарантує демократичність у вираженні інтересів населення та їх відображення в рішеннях політичної влади.

Література:

1. Проект Закону про парламентську опозицію [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50314.

2. Dahl R. Governments and Political Opposition / R. Dahl // Handbook of Political Science. — Vol. 3 (Macropolitical Theory). — Addison-Wesley Publishing Company, 1975. — P. 115-174.

3. Oberreuteur H. Parlamentarische Opposition / H. Oberreuteur. — Hamburg: Westdt. Verl., 1975. — 277 с.

4. Ірха К. О. Теоретичні аспекти дослідження політичної опозиції в західній науці XIX-XX ст. / К. О. Ірха // Гілея (науковий вісник): збірник наукових праць. — К., 2009. — Випуск 29. — С. 415-420.

5. Кукуруз О. В. Політична опозиція в Україні та Польщі: порівняльний аналіз / О. В. Кукуруз. — К.: Наук. думка, 2010. — 197 с.

6. Протокол Центральної виборчої комісії про результати виборів Президента України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_25052014.pdf.

7. Степико В. П. Політична еліта, політична опозиція і суспільний конфлікт / В. П. Степико. — Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. — К.: Навч.-метод. каб. вищ. освіти Мін. освіти і науки України, 1996. — С. 78-81.

8. Ткаченко Т. В. Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту / Т. В. Ткаченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=77&c=1802>.

Берестовая А. И. Опозиция как форма проявления политического протеста

Исследуется феномен политической оппозиции в контексте изучения политического протеста. Отслеживаются основные характеристики оппозиции в политической системе Украины. Совершается анализ основных положений проекта Закона Украины «О парламентской оппозиции», который был принят Верховным Советом Украины в первом чтении.

Ключевые слова: оппозиция, политический протест, парламентская оппозиция, ситуативная оппозиция.

Berestova H. Opposition as a form of political protest

The phenomenon of political opposition in the contest to study the phenomenon of political protest. We study the main characteristics of the opposition in the political system of Ukraine. The analysis of the main provisions of the draft Law of Ukraine «On the parliamentary opposition», which passed by the Verkhovna Rada of Ukraine in the first reading.

Keywords: opposition, political protest, parliamentary opposition, situational opposition.